

Prostitúció és pedofília a Bizánci Birodalomban (324-1453)

Prostitution and child sexual abuse in Byzantine Empire (324—1453)

Józsa László DSc

jozsalg@freemail.hu

Initially submitted April 20, 2011; accepted for publication May 5, 2011

Abstract:

The aim of this article is the presentation and brief analysis of prostitution and child sexual abuse in Byzantine society. The original texts of the Byzantine historians, poets, chroniclers and ecclesiastical authors, and the archeological reports were studied, and summarized. The prostitution flourished both in the capital and in the other cities. The stratification of the prostitutes was similar as in the ancient Greece.

It shows that paederasty was present since the beginning of Byzantine history, in many cities and at the highest levels of society. Although the punishment by the laws and the church cases of child sexual abuse was very strict a number of instances of rapes was numerous, even in the imperial families.

Keywords: Byzantine Empire, prostitution, pedophilia

Kulcsszavak: Bizánc, prostitúció, pedofília

A bizantinológia művelői kevés figyelmet fordítottak a nemi élet és prostitúció, valamint az ezekkel összefüggésben álló egyéb szexuális cselekmények és problémák kutatására, összegzésére. Elvértve találni az irodalomban olyan monográfiát, amely egyik, vagy másik témakört ölelné fel. Bizánc 1100 éves történetét tárgyaló művek legfeljebb egy-két oldalt szentelnek a házasság, főként pedig a papok házassági szabályainak ismertetésére. A hagiográfiai iratok alig tartalmaznak idevonatkozó adatot (Kazhdan 1990), a közép és késői bizánci költészetben ritkán jelenik meg a szerelem, szexualitás megéneklése. A 6. századi költők (Klimakosz, Luxorius, Szilentáriosz stb.) műveiben még előfordul az erotikus, olykor

pornográf téma, a későbbi verselők azonban hallgatnak az életnek erről az oldaláról. Leginkább a történetírók munkáiból értesülünk az uralkodói családokban történekről, kicsapongásról, szerető tartásáról, balkézi gyermekekről. Úgy vélem, a kriminológia, pszichológia, tárgyköre túlmenően, az orvosi szociológia tárgyalásához (is) hozzátartoznak a szexuális szokások és gyakorlat, prostitúció, pedofília stb. ismertetése.

Prostitúció

A hellén társadalomban fölösen nagyszámú kéjhölgy szolgálta klienseit. A prostituáltak már Periklész korában rétegződtek, a csúcson a hetérák helyezkedtek el. A Kelet-Római Birodalom társadalmában kezdetben némi módosítással átvette ezt a görög gyakorlatot, a középbizánci korra jócskán módosult. Azonban Bizáncban alig találni művelt, előkelő hetérát (jóllehet időnként így nevezik a prostituáltakat), de a meretrixeknek (a hellenisztikus időkben kialakult) alsó két osztálya valamennyi városban tevékenykedett. A bizánci örömlányok felső rétegéhez a színésznők, fuvolás és zenész lányok, cirkuszi mutatványosok, akrobaták (*scenicae*), valamint a nagyhírű, de nem feltétlenül művelt hivatásos kurtizánok tartoztak. Nemcsak a fővárosban, hanem valamennyi tartományi székhelyen és a nagyobb városokban Hippodrom működött, amely gyakran a színháznak is teret adott (Józsa 2008). A Birodalom első napjaitól fogva szinte egyenlőségjelet tettek a színésznők (énekesek, akrobatánők stb.) és prostituáltak közé. Aranyszájú Szt. János (4. század vége) nem csak a darabok durva nyelvezete, a házasságtörés és szexuális bűnök ábrázolása miatt kárhoztatta a színházakat (Summer, 1978). Szerinte a színésznők viselkedése, arc és hajfestése, a meztelen testek, kihívó magatartása miatt a teátrum a csábítás melegágya. (A későbbiekben ez lett az ortodox egyház hivatalos álláspontja). A 692. évi trullloszi zsinat megtiltotta a papoknak a lóversenyeken, színházi és pantomim előadásokon való részvételt és általában tiltotta őket mindenféle (akkoriban még meglévő) pogány ünnepségtől (pl. Pán—ünnepek, bacchanáliák, szaturnáliák, stb.). Különösen elítélte az olyan rendezvényeket ahol férfiak női, a nők pedig férfiruhában jelentek meg. A „színésznők” főként az előadások látogatóit elégítették ki, gyakran bevonva működésükbe családtagjaikat is. Alkalmakra, bankettekre kibérelhetők voltak, öltözetükről a madabai mozaik ad felvilágosítást, amely egy mulatságot mutat, ahol olyan áttetsző muszlin ruhát viseltek, ami nemcsak a körvonalakat, hanem a meztelen test részleteit is láttatta. A legismertebb színházi kéjő, Theodóra, aki - színésznő (és meretrix) nővére mellett, - gyermekprostituáltként kezdte pályafutását, onnan emelkedett a császárnői rangra.

A prostitúció főként a városokban terjedt. Nemcsak Konstantinápoly, hanem a kikötők (Alexandria, Thesszaloniké, Kherszon, Korinthosz, Bejrut stb.) is hatalmas átmenő és idegenforgalmat bonyolítottak le. A családját, feleségét nélkülöző rengeteg férfi gyűlt össze ezekben a városokban, nagy kereslet mutatkozott a szexuális szolgáltatások iránt. Az igény kielégítésére óriási számú (hivatásos) örömlány állt rendelkezésre. A 6. századi fővárosban több mint tízezren, a 10. században közel háromszor annyian kínálták magukat (Leontsini 1989).

„Egyéni prostitúció”: A 4. századot követően egyre több zarándok érkezett a Szentföldre, s ez maga után vonta Jeruzsálemben, a Jordán mentén, a Júdeai sivatagban a prostitúció elterjedését. A 6. században élt Evagriusz atya arról panaszkodik, hogy a jeruzsálemi szerzetese követik a zarándokok szokásait, vendéglőkbe, örömlányokhoz járnak (Miller 1985). *Az egyéni prostituáltak alsó rétege* a tereken, fürdőkben kínálta testét. Agathias Scholasticus (6. század) verse szerint Jeruzsálem óvárosában az árkádok alatt tanyáztak az örömlányok (McCail, 1971). A prostituáltak legalsó rétegének más városokban sem volt lakása, testüket az utcán, piactéren árulták, mindössze három obulusért (Prokopiosz, 1984). A hajléktalan, közönséges kéjhölgyek, a szó szoros értelmében vett utcalányok (*pornai*) fizikai léte függött az ügyfélforgalomtól. A gyakori nélkülözés, éhezés miatt kapzsiak, olykor erőszakosak, klienseiket meglopták. Valamivel kedvezőbb helyzete volt azoknak, akik saját otthonukban fogadták a férfiakat (*egyéni prostituáltak „középrétege”*), amint arról Szophroniosz jeruzsálemi pátriárka az Egyiptomi Szt.Mária életrajzában beszámol¹. Az örömlányok lakásai (többnyire egyetlen szobácska) a városok legforgalmasabb részein, a cirkusz, fórum, piacok közelében voltak, akadt, aki naponta 5—10 klienst fogadott

A nem professzionista „egyéni” prostituáltak, kéjvágyból, vagy anyagi szükségletből folytatták üzemeiket. Az utcai, bordélyi hölgyeknél magasabb rangúnak tekintették a nem hivatásosakat, akik valamilyen foglalkozást űztek (kocsmái, fogadó—béli szolgálók), alapfokú műveltségre tettek szert. Munkával szerzett keresetüket egészítették ki testük áruba bocsátásával, vagy fő tevékenységük a prostitúció volt, annak elleplezésére „hivatalosan” más munkát (is) végeztek. Az iparosok és kishivatalnokok asszonyai gyakorta szexuális szolgálatokkal növelték a család jövedelmét. Az út menti fogadók, vendégházak személyzete nemcsak étellel—ittallal látta el az utast, hanem vágyát is kielégítette. Jóllehet a pincérnők

¹ Egyiptomi Szt. Mária hosszú ideig, megtéréséig, jól menő prostituáltként működött.

nem tartoztak a „hivatásos” örömlányok közé, mégis annak tekintették őket. Ez derül ki a Codex Justinianus (CJ. 9.9.28 §) rendelkezéséből, amely kimondja, hogy a pincérnők nem büntethetők házasságtörés (t.i. saját és klienseik frigye) vádjával, mert köztudott, hogy prostituáltak. Szintén Jusztiniánosz rendelkezett a prostituáltak és szolgák házasságáról és arról, hogy a kéjhölgyek törvényes frigyük esetén is büntetlenül folytathatják korábbi tevékenységüket (Cave és Herbert 1965). Akad olyan vélemény, amely szerint az egyház azért kezdte létrehozni a vendégházakat (xenodochia) és a speciálisan egyházi személyeknek szánt pandocheia—kat az utak mentén, hogy a zarándokokat megvédjék a kísértéstől (Dauphin, 1996).

„Intézményes prostitúció” színtere a római korban kialakult bordély típus. Jobb körülmények között fogadták vendégeiket a nyilvános házakban működők, akik természetesen drágább tarifáért szolgáltattak. A bordélylakók számítottak „hivatalosnak”, az összes többi ringyó zugprostituáltak. A zugprostituáció, bár illegális, de szemet hunytak fölötte, hallgatólagosan tudomásul vették az állam és egyház egyaránt. Pár évtizede tárták fel Szküthopolisz (Palestina Prima székhelye) városközpontját, a fürdő tőszomszédságában egy 6. századi kuplerájt. A 21 x 30 méter hosszú utcai frontépületben a földszinten zárt kapubejárót, üzlethelyiségeket, az emeleten tizenkét szobát (egyenként csaknem 40 m² alapterületűek) találtak. A termek padlója görög mitológiai képeket, növényeket, állatokat ábrázoló színes mozaik volt. A Bet She’an-i (ez Szküthopolisz arab neve) bordély felépítésében, méreteiben, a szobák és erkélyek elhelyezésében csaknem tükörképe a pompeii-i lupanarnak, amelyet Vivolo (2002) leírásából ismerünk. A földszint udvari részén különtermek biztosították az inkognitó megőrzését. Ugyancsak a földszinten helyezkedett el a közös terem, ahol a kliensek várakoztak sorra kerülésükig. A bordély és a fürdő között fedett átjárót építettek, s magában a fürdőben is voltak szex-kabinok” (Bar Natham és Mazor, 1993). Szinte valamennyi városban szoros kapcsolat jött létre az örömtanya és fürdő között, néhány fürdő a prostitúcióra koncentrált, emiatt a tisztességes emberek elkerülték azokat. A férfinépség nem fürödni, hanem a lányok kedvéért járt ezekbe. Asquelonban 1986-ban tárták fel a fürdőt, bejáratán ez a felirat állt: „Lépj be és élvezz”. Ugyanezzel a jelmonddal csalogatta a látogatókat az egyik epheszoszi fürdő is. A palesztinai fürdők többségében Vénusz szobrok álltak, jelezve a rendeltetésüket. A kereszténység uralomra kerülésével nem szűntek meg a pogány szokások, a bizánci korszakban, az arab hódításig április 23-án ünnepelték az örömlányok Venus vulgívagát. Az asqueloni romok alatt több mint kétszáz újszülött (valamennyien életük első három napjában

haltak meg) ép csontváza rejtőzött, ami arra utal, hogy nemcsak találkahelyként, hanem szülésekre is használták a fürdőt. A prostituáltak nagyszámú gyermekét *porneiogenniton*-nak² (bordélyban születettnek) nevezték, ami azonban nem járt hátrányos megkülönböztetésükkel (Ševčenko 2006). Egyes örömtanyáknak a „szervezeti felépítését”, működési szabályait is ismerjük. A változó számú meretrix a madám (többnyire kiöregedett és némileg meggazdagodott prostituált) felügyelete alatt tevékenykedtek. A főnökasszony (és szolgálái) védelmet nyújtottak a lányoknak durva klienseikkel szemben, de kötelesek voltak annak utasításait teljesíteni. Némely bordélyban megengedték, hogy a lány visszautasítson egy-egy jelentkezőt. Türoszban Kyria Porphyria vezette az asszonyházat, később megtért és alkalmazottaival együtt zárdát alapított, amelynek főnöknője lett. A zárda szervezete és szabályzata tükörképe volt a bordélyénak (Dauphin, 1996). A bizánci kormányzat hamar felismerte a bordélyokban rejlő üzleti lehetőséget. Nemcsak megadóztatta az örömtanyákat, hanem császári inspektort is kinevezett ellenőrzésükre. Fennmaradt okirat bizonyítja, hogy 630—ban Palermo püspöke nyerte el a bordélyok császári inspektora, jól fizetett állását. Az uralkodók időnként megpróbálták keretek közé szorítani, csökkenteni a prostitúciót, nem sok sikerrel. Úgy tűnik, hogy a törvényalkotók „kesztyűs kézzel” bántak a kéjhölgyekkel, a test áruba bocsátását nem tartották bűnnek, de a forgalmat szabályozni akarták.

A „pusztai” (remeték közötti) prostitúció: A prostituáltak működésének másik jelentős színtere a pusztai remeték és vezeklők territóriumára. Az 5. századból való himnusz ekképpen szól: „*Én vagyok a szent és prostituált, én vagyok a szűz és az asszony*”. Úgy tűnik, hogy a 4—7. századokban a Szentföldön, Szíriában és Egyiptomban a szerzetesi élet és prostitúció együtt járt, a szentség és léhaság nem tud megenni egymás nélkül (Dauphin, 1996). A prostitúció és az örömlányok egyaránt jelen voltak Nitria, Kellis, Szetisz, Júdeai sivatag szerzetesi telepein. A szexuális kapcsolatok „következményeit” bizonyítják a szórványos ásatási beszámolók (ugyanis bizánci kori sírkert alig maradt fent). A kelliszi (Egyiptom) 4. századi szerzetes telep 2. számú temetőjében szinte kizárólag magzatok és egy-két hetes újszülöttek nyugodtak (Tocheri és mtsai, 2005). A feljegyzések alapján azt hihetnők, hogy állandó küzdelem folyt a ringyók és szerzetesek között, az előbbieket elcsábítani igyekeztek a remetéket, ezek viszont azok jó útra térítésére törekedtek. A „Szent öregek” (remeték, pusztai szerzetesek) mondásai, cselekedetei között tucatnyi passzus szól a vezeklők parázna

² A bíborbanszületett (t.k. bíborszobában született) császári gyermek megnevezéséből (porphürogenniton) készített szóvicc a *porneiogenniton* (bordélyban született) kifejezés.

gondolatairól és az őket kísértésbe vivő kéjhölgyekről. Olyan kiemelkedő személyeket, mint Szt. Efrémet, vagy Szt. Kassziánoszt is megkörményeztek és az is kitudódik, hogy egyik - másik remetét fiatal „szűz” szolgálta, környezete (talán nem alaptalanul) arról suttogott, hogy az idős férfi és a gyermeklány között nemi kapcsolat alakult ki. Más történetekben a pusztában élő magányos férfi a kunyhójába bejáratos prostituáltat szükség szerint el is bújtatta üldözői elől. Néhány szerzetest (feltehetően nem ok nélkül) azzal vádoltak, hogy utcalányokkal paráználnak (Baán, 2001; Regnault, 2004). A prostituáltak szinte folyamatosan kísértették a sivatagi atyákat, fiatal, öreget egyaránt, erotikus látomásokat, képzelgéseket kiváltva. Gyakorta a remete nem tudott ellenállni, viszonyra lépett a kezdeményező hölgygel (Regnault, 2004). A női vezeklők sem mentesek a vágytól. A Szent öregek könyve hírt ad egy Sára nevű remetéről, mondván: „tizenhárom éven át hevesen támadta a paráznaság szelleme”. Arra is van adatunk, hogy a remete hölgy más vezeklőkkel folytatott rendszeres nemi kapcsolatot, egyiknek - másinak gyermeke is született. A remeteség visszaszorulásával csökkent, majd az érintett területek arab megszállásával „eltűnt” a pusztai prostitúció. A 7. századot követően (a megcsonkult Birodalomban) már jelentéktelen számú remete élt, s az akkorra kialakult bazilita kolostorokban már nem tudott lábra kapni a prostitúció. Tudomásunk van számtalan „koedukált” monostorról, (s hogy ezekben is aktív szexuális élet lehetett, bizonyítják az egyházi tiltó rendelkezések, a férfi és női rendházak szétválasztására irányuló törekvések), de a barát és apáca közötti kapcsolatot nem tekinthetjük prostitúciónak. Az igény és gyakorlat megvolt, olyan „szent” helyeken is, mint az Athos—hegyi „szerzetes—köztársaság” (a ránk maradt írások bizonyítják), s mikor a kolostorok vezetői rájöttek erre, a 11. században a nőket, de még a nőtény állatokat is kitiltották a területükről (ez a szabály a 21. században is fennáll).

A férfi prostitúció: A római kor óta évenként készítették listát mindenféle rendű és rangú hivatásos prostituáltáról, férfiről, nőről egyaránt. Az ókori Rómában férfi bordélyok is csalogatták ügyfeleiket. I. Theodosius ediktumban tiltotta be a férfi prostitúciót (Codex Theodosii 9.7.6.), a Birodalom nyugati felében feloszlatta házaikat, a hímrinyókat száműzték, kivégezték, a férfi bordélyokat felszámolták Rómában. Ezzel szemben a Keleti Birodalomrészben I Konsztantin nem csak megtűrte, hanem meg is adóztatta a férfi prostituáltakat és ezzel büntetlenséget biztosított a bordélyaiknak, amelyek még bő két évszázadon át működtek. Végül Nagy Jusztiniánosz 533-ban bezáratta azokat. A férfi prostitúciót betiltotta, és mindenféle homoszexuális cselekményt halállal büntetett (Inst. 4. 18.

4.). Egyes irodalmi alkotások arra utalnak, hogy nemcsak női prostituáltak, hanem férfiak is tovább működtek a fővárosban (feltehetően más nagyvárosokban szintén), titokban. Részben a herélt ifjak köréből kerültek ki, másfelől a társadalom periferiáján tengődők adták magukat erre a kereseti forrásra.

Jusztinianosz 529-ben betiltotta a gyermekprostitúciót (nyilvánvalóan Theodóra sugallatára), de a felnőtt nőket nem szabályozta (C.J. 8. 51. 3.). Pár esztendővel később, 533-ban a varázslás és prostitúció keretek közé szorítása érdekében adott ki törvényt (Angold, 2001). Más császárok maguk sem rettentek vissza az utcalányokkal folytatott futó kalandoktól, néhányan nemi bajt kaptak tőlük, más uralkodók homoszexuális tevékenységéről szórványos adatok szólnak. Az egyház olykor füstölgött, de sokkal inkább arra törekedett, hogy a kéjhölgyeket „jó útra” terelje. Bűnbánat kolostorokat, menhelyeket alakított ki részükre.

Az egyház a kezdetektől tiltotta a terhesség megelőzését. Az egyházatyák olykor szinte egyenlőségjelet tettek a prostitúció és fogamzásgátlás közé. Az ortodox propaganda szerint a prostituáltakat és ügyfeleiket leprával bünteti Isten. Aranyszájú Szt. János szerint a kurtizán nemcsak kurva, hanem (mivel fogamzásgátlással él) gyilkos is. Az Apostoli Konstitúció (7. 2.) tilalmaz és büntet minden, nem természetes szexuális technikát (orális, anális közösülést), ellenzi a prostituáltak aktus közbeni mozgását, ami (az Apostoli Konstitúció szerint) fokozza a gyönyört és egyúttal fogamzásgátló hatású is. Theodóra életútját ismertetve, Prokopiosz (1984) megjegyezte, hogy bár „... mindent elkövetett, amit szokott, hogy elvetéljen”, mégis fiút és leányt hozott világra. A mondatból arra következtethetünk, hogy a prostituáltak ismertek olyan módszer(ek)e)t, amellyel megszabadulhattak nem kívánatos terhüktől. Leo császár Eklogája bűnnek minősíti a magzatelhajtást, akár prostituált, akár házasságban élő, vagy özvegy követi el, megtorlasként korbácsolást és száműzetést ír elő (Freshfield 1926). Pontosan nem tudjuk milyen manipulációt végeztek, kétségtelen azonban, hogy tevékenységük sokszor lehetett eredményes. A hatalom tudott az illegális vetélésekről, de alig tett valamit ellene. Bizáncban (bizonyos körülmények között) engedélyezett volt a terhesség megszakítása, jogilag pontosan szabályozták, feltételekhez kötötték (Cupane 1985, Trojanos 1984). A prostituáltak többnyire nem éltek a legális abortusz lehetőségével, noha a beavatkozás ingyenes volt. Ha sem a terhesség megelőzése, sem a vetélés nem sikerült, a nem kívánatos újszülötteleket megölték, jobb esetben kitették templom, kolostor, árvaház elé, vagy egyszerűen az utcára. A porneiogeniton (= bordélyban született) jelző általában nem jelentett

megvetést, kiközösítést, noha az utcalányok gyermekei ritkán tudtak kiemelkedni a prostitúció mocsarából. Számtalan csecsemőotthon és árvaház fogadta be a kéjhölgyek nem kívánatos gyermekeit, s mindazokat, akiket szüleik ellöktek maguktól. A gyermekek kitétele nemcsak a nincstelenek és utcalányok szokása, gyakorta a felsőbb társadalmi osztályok is ekképpen cselekedtek, különösen, ha kakukkfióka jött világra. A befogadó otthonokat részben az állam, részben az egyház tartotta fenn. Az asqueloni csecsemő csontvázak között lényegesen több fiú akadt, ami azért keltette fel a figyelmet, mert az újszülött gyilkosságok nagy részében a leányok képezik a túlsúlyt. Dauphin (1996) arra gondol, hogy a prostituáltak sokra becsülték leányaikat (ha nem volt lányuk örökbe fogadtak), betanították mesterségükbe és öreg korukban gyermekeikre támaszkodtak.

A gyermekprostitúció a pénzért történő szexuális szolgáltatások legszomorúbb része, ami egyáltalán nem ritkaság a Birodalomban. Az egyiptomi remetek körében is előfordult, hogy kislányokat rontottak meg, s más írások is beszámolnak a korai időszakról burjánzó gyermekprostitúcióról (van Dieten, 1975). A római korban a fiúgyermekek ára magasabb, a bizánci periódusban a hangsúly a lánykákra tevődött át. A kortársak, Epheszosi János és Prokopiosz egybehangzóan adnak hírt Theodora császárné gyermekkoráról, mintegy jelezve a többi szerencsétlen sorsát. A társadalom legelesettebb rétegei minden tiltás ellenére gyakorta adták el 5—7 éves leányaikat prostitúció céljára. Hiába tiltotta meg 529—ben Jusztiniánosz a gyermekprostitúciót, a Birodalom elesteig bőségesen akadt utánpótlás, hiszen rengeteg szegény, nyomorgó család élt a fővárosban és vidéken. A csöppségek meglehetősen alacsony áron keltek el szüzességük elvételére árverésen lehetett pályázni (Dindorf 1831). A leánykák részben a színházakban elégítették ki az unatkozó klienseket, másik csoportjuk pedig a bordélyokban nyújtotta szolgáltatásait. Az sem ment ritkaság számba, hogy pedofil férfiak vásárolták meg őket és tartották házaikban felnőtt korukig. Amint érett nővé lettek, az utcára (bordélyba) dobták, s csak kevesen tudtak tisztos polgári életet kezdeni, családot alapítani. A gyermekek egy részét szó szerint megerősakolták, mit sem törődve lelki és testi sérüléseikkel, kínjaikkal és az életre szóló következményekkel. Más esetekben ameddig a kislányok alkalmatlanok voltak a szokványos közösülésre, egyéb szolgáltatásokra (felláció, cunnilingus stb.) kötelezték őket (Lascaratos és mtsa 2000), s amint Prokopiosz megjegyezte néha fiúként vettek részt az (anális, combok közötti) aktusban. Theodóráról azt írta, hogy gyermekkorától mindhárom testnyílását bujálkodásra használta. A kiskorú prostituáltak olykor extrém megterhelésnek voltak kitéve. Ha hihetünk Prokopiosznak, néha harminc férfi

vágyát kellett kielégíteniük egyetlen nap alatt. Nem csodálkozhatunk, hogy a gyermekprostituáltak többségének élete 18—20 évesen zárult, akik hosszabban léteztek, gyermekkori sérüléseik, a számtalan abortusz miatt gyakran meddővé váltak, nagy részük idült tripperben, más nemi bajokban szenvedett.

A prostituáltak „utánpótlása”: A kéjhölgyek tábora sohasem fogyatkozott meg. A szerencsétlenek magas halálozása, nyomorúságos életkörülményeik ellenére minden időben bőségesen akadt utánpótlás. Az elhagyott, árva, csavargó gyermekek egy részének útja a bordélyokba vezetett. Az sem tartozott a ritkaságok közé, hogy a kislány önként hagyta el otthonát, faluját, amint azt Egyiptomi Szt. Mária tizenkét éves korában tette és Alexandriában lett jól kereső örömlány. Alexandriai Szt. Kelemen szerint az apák incesztusa számos kislányt és kisfiút indított el a prostitúció felé. A gyermek prostituáltak tekintélyes hányada felnőttként is folytatta mesterségét. A falvakból elűzött, vagy elmenekült asszonyok egy része előtt nem volt más lehetőség az életben maradásra. A felnőttként kéjnőkké válók többsége éhezése miatt vállalta testének árusítását. A Jordán mellett remetéskedő Sissinus megkérdezte a felajánlkozó keresztény hölgyet, miért lett prostituált, mire az azt válaszolta, az éhség miatt. Rabszolgák, szolgának eladott hajadonok, napszámosok, iparosok gyermekei, özvegyei, szökött, vagy a zárdából kizárt apácák kényszerből választották a megélhetésnek ezt a módját. Az ezredforduló előtt számos „befektető” vásárolt szép fiatal rabszolgalányokat, prostitúcióra kényszerítve őket, amivel számottevő haszonra tett szert. Nemcsak a provinciák, a főváros lakóiból is jelentős számban kerültek ki utcalányok, hivatásos, vagy félprofi kéjhölgyek. A testükből élők nagy többsége képtelen volt megváltoztatni sorsát, noha Bizáncban nem kísérte megvetés, kiközösítés a tisztességes életre áttért korábbi utcalányokat. Kevésnek (kb. tíz—húsz százalékuknak) sikerült kitörni, férjhez menni, annyi összegre szert tenni, amivel polgári foglalkozáshoz kezdhetett, vagy olyan körülményeket teremteni, hogy munkát vállalhattak az állami selyemiparban, vagy manufaktúrákban. Olykor polgári foglalkozásuk mellett alkalmi prostituáltként működtek tovább. Arra is akad adat, hogy férjük tudtával és beleegyezésével kezdték el, vagy folytatták tovább szexuális szolgáltatásaikat. Az utcalányok közül jó néhányan „megtértek”, remetének álltak, vagy kolostorba vonultak. Ritka kivételként egyiket—másikat a keleti egyház szentté avatott. A vezeklő remete Egyiptomi Szt. Mária alexandriai örömlány, vagy Grúzia egyik szentje, Nino rabszolga—prostituált volt, mielőtt megkezdte térítő tevékenységét, csodás gyógyításait. A kéjhölgyek élettartama alig haladta meg a két—három évtizedet, azonban kivételképpen ismeretesekek hatvan—hetven esztendő

megértek, néhányan matróna korukban is aktívak maradtak, többnyire azonban menhelyen, vagy kolostorban fejezték be létüket.

Sem az utcai, sem a bordélyokban lakó prostituáltakat semmiféle egészségügyi ellenőrzésre nem kötelezték, azok pedig maguktól nem tartottak erre igényt. A fertőzés néha járványszerűen terjedt, az utcalányok partnerei feleségüknek, az házibarátainak adta át. A bizánci lakosság 10—15 százalékát sújtó meddőség tekintélyes részét a nemi bajok következményének tekinthetjük. Az urológiával foglalkozó sebészek páciensei között is sokszor felbukkant a húgycsőszűkület miatt vizelési nehézséggel küszködő férfi, ami a korábbi tripperes fertőződésre utal. A hüvelyfolyás gyakori említése mögött nagyrészt szexuális úton terjedő kórt tételezhetünk fel. Számszerű adataink nincsenek, azonban az egyház prostitúciót tiltó írásaiban szólnak a bordélyokban beszerezhető kórképekről. Palladiosz (4—5. század) *Historia Lausiaca* című művében megemlékezik Heron szétiszi szerzetesről, aki Alexandriában felkeresett egy bordélyt, s olyan bajt kapott, hogy heréi bedagadtak, később elhaltak és leestek. A leírásból a tripperes eredetű heregyulladás állapítható meg, bár a herék leesését valószínűleg csak a szerző fantáziája tette a tünettani felsoroláshoz. A kaiszáreai örömtanyán nem keresztény, hanem Rabbi Hoshai (6. század) szerezte betegségét, a pénisz megduzzadását, fájdalmas fekélyét, altesti fekélyeket. A feljegyzésekből (ellentétben Dauphin feltételezésével, nem a szifiliszre, hanem) lágyfekélyre lehet következtetni.

Promiszkuitás

Az uralkodóktól kezdve, végig a társadalmi ranglétrán, az arisztokraták, hivatalnokok, iparosok, katonák, de még a rabszolgák sem elégedtek meg egyetlen partnerrel. A lakosság tekintélyes hányada vagy váltogatta társait, vagy egyszerre több személlyel létesített egy időben viszonyt. A promiszkuitás nem kizárólag a férfiakra jellemző Bizáncban. A kortárs jegyezte fel: „Ebben az időben (6. század) szinte minden asszony feslett életet élt. Korlátlan szabadsággal vétkeztek férjük ellen Még azokat sem büntették meg, akiket rajtakaptak a házasságtörésen. A legtöbb férj csöndben maradt” (Prokopiosz 1984). A Titkos történet szerzője nem tette hozzá, hogy a férjek különböző okból hallgattak. Mai kifejezést használva, a párok egy része nyitott házasságban élt, más esetekben az asszony és a csábító közötti áthidalhatatlan társadalmi különbség tett lakatot a férfi szájára, s az sem ritka, amikor a férj hasznot húzott neje hűtlenségéből. Ioannis Neszteutesz pátriárka (6. század vége)

útmutatójában olvasható, hogy a pap kérdezze ki az ifjakat hogyan vesztették el szüzességüket, paráználkodással, törvényes házasságban, masturbációval (??), vagy homoszexuális kapcsolatban. A kérdéskör folytatódik: hány nővel volt nemi viszonya házassága idején, ezek közül hányan voltak prostituáltak, szolgák, más házasságban élő asszonyok, özvegyek, apácák. Kisebbségnek tartja, ha a nő férfi csak örömlányokkal folytatott viszonyt (Herman 1953). A kora bizánci alkotások között néha felbukkan, hogy a férfi impotenciája miatt keresett másnál kielégülést a hölgy (Csehy 2000). A későbbiekben sem csökkent a házasságon kívüli szeretkezések száma. Zoé császárnőről jegyezték fel, hogy telhetetlen szexuális étvágya miatt olykor két—három szeretőt is tartott, a palotaszolgák és más, személye körüli férfi alkalmazottakon kívül. Az sem tartozott a ritkaságok közé, hogy a hölgyek tudtak egymásról, féltékenykedés nélkül éltek uruk környezetében. A 10. században tömegesen jelentek meg a vikingek, túlzott szexualitásukat és gyakori utódnemzésüket jelzi, hogy a kisázsiai és palesztinai területeken a mai napig 20 % körüli a világos hajú és szemszínű lakos. A „kakukkfőka” utódok között pedig gyakorta fordultak elő az északi népek körében kialakult öröklődő betegségek (Józsa és mtsai 1997). A hatalmas létszámú hadsereg, a kiterjedt idegenforgalom, a hivatali utazások és kiküldetések, nem csak a prostitúciót, hanem a promiszkuitást is gerjesztették.

A kultúrtörténetészek egy része a bizánci szokásokból eredezteti a valamennyi európai nyelvben használatos „felszarvazott férj” kifejezést. Arra alapozzák teóriájukat, hogy a császár vadászterületekkel ajándékozta meg az arisztokratákat, asszonyaik szolgálatáért, s a férfi boldogan tűzte ki kapujára az uralkodói adomány jelét, az agancsokat. Más alkalommal a főúri feleség a palota közelében maradt, hitvesét pedig messzi tájak előljárójává nevezték ki. A kereskedők, hajósok, követek, tisztviselők stb. hónapokig, évekig tartó utazásokra kényszerültek, bizonytalan volt visszatértük. Megérthető, hogy mind az utazó férfiak, mind otthon maradt asszonyaik újabb partnereket kerestek, annál is inkább, mert meglehetősen hatásos fogamzásgátló szerekekkel és eljárásokkal megelőzhatték az árulkodó terhességet.

Gyakori volt a nemi erőszak. A Corpus Juris Civilis még halállal büntette az erőszaktevőt, III. Leo Eklogájában azonban lényegesen enyhébb fenyítés olvasható. Házas ember más feleségével való erőszakos közöselésért tizenkét korbácsütést és pénzbüntetést kapott. Súlyosabban ítélték meg, ha az erőszak apácán, vagy pap feleségén történt. A házasságtörést, - ha a felek önkéntességén alapult is, - ugyancsak tizenkét korbácsütéssel torolták meg. A nem

házas férfi ugyanezért „mindössze” hat korbácsütést szenvedett. Valószínűleg csak elvi lehetőség volt a házasságtörés büntetése, ritkán valódi alappal, többnyire mondvacsinált indokkal indulhatott eljárás a megunt és félrelépő házastárs ellen. Az Ekloga kimondja, hogy ha a férfi tudott, de nem tett semmit neje kicsapongásai ellen, akkor mindkettőjüket orruk levágására, korbácsolásra és száműzetésre kell ítélni (Freshfield 1926). Nincsenek ismereteink arról, hogy hány ilyen ítélet született.

Pedofilia

A római jog (amit kisebb módosításokkal a Kelet—Római Birodalom is alkalmazott), meghatározta a házasságkötés lehetőségének alsó korhatárát, a lányokat tizenkét, a fiúkat tizennégy éves koruktól tartotta alkalmasnak. Bizáncban elnézték, ha az érett férfi 12 év alatti leánykát vett nőül, de a frigy konzumálásával meg kellett (volna) várnia, amíg a gyermek betölti az előírt életkort (Lingenthal 1931). Mind az arisztokraták, mind a köznép gyakran áthágták a szabályt, egyesek tudatosan, mások azért, mert az ara szülei idősebbnek állították gyermeküket. Arta püspöke, Demetriosz Chomatianosz (13. század) öt olyan kislányt mentett ki a házasságból, akiket 7—12 éves kora között kényszerített férje szexuális életre. Arról is van híradás, hogy a hétéves leánykát tiltakozásakor véresre verte férje (Tourtoglou, 1963). A köznép körében előfordult pedofiliáról keveset tudunk, de bőven ismerünk példát az uralkodók famíliájából. Andronikosz Komnénosz 63 éves korában vette feleségül az általa megölt II. Alexiosz Komnénosz tizenkét éves özvegyét (!), VII. Lajos francia király Ágnes—Anna nevű leányát és nyomban szexuális kapcsolatba lépett az akkor már nem érintetlen gyermekkel, amint arról Niketász Khoniátész beszámol (Dieten 1975). Margit, III. Béla királyunk lánya tizenkét évesen, 1185-ben Konstantinápolyban a jóval idősebb II. Angélosz Izsák hitvese lett, s nyomban megülték a nászt. Úgy tűnik, Margit fejlett leányka lehetett, maradandó sérüléseket nem szenvedett, s lelki traumáját (ha egyáltalán fellépett ilyen) is kiheverte. Izsák halála után három hónappal ismét férjhez ment, majd másodszeri megözvegyülését követően újabb frigyre lépett. Izsáknak is, későbbi férjeinek is fiúkat szült. II. Andronikosz Palaeologosz (1282—1328) egyetlen leányát, Szimoniszt ötévesen adták feleségül a negyvenéves Stephan Milutinhoz. A szerb fejedelem nyolc éves korában erőszakolta meg a gyermeket, ezzel súlyos, meddőséget eredményező nemzösszervi sérüléseket okozott. A szülők nem fogadták vissza lányukat, férje brutalitását kellett túrníe 21 éves koráig, amikor megözvegyült, majd kolostorba vonult. Anna hercegnő (V. István és Kun Erzsébet leánya) ugyancsak tizenegy évesen lett az akkor 5—6 évvel idősebb II. Andronikosz

(első) felesége. A házasságot 11—12 éves korában hálták el. A bizánci krónikás azt jegyezte fel: „... *ifjúian szép teste volt, de a gyermekszülésben meddőnek mutatkozott*”. Anna kezdeti meddősége éretlenségéből fakadt, később két fiát szült. A boldogtalan és csalódott asszony mindössze huszonnégy évet élt (Moravcsik,1984). A házasság álcája alatt megerőszakolt gyermekek (illetve szülei) a pátriárkához fordulhattak, aki szülésznővel vizsgálta meg a leánykákat, s amennyiben az erőszak bebizonyosodott, a kötést felbontatták (Miklosich és Müller 1970). A „törvényes” házasságban történt megrontás miatt a férfit nem büntették, legfeljebb a frigyet nyilvánították semmisnek.

A pedofília jelensége végigvonult az egész bizánci korszakon. Meglehetősen gyakori a nagy városokban (főként Konstantinápolyban), valamennyi társadalmi réteg körében, hogy a férfiak mind a rangbéli, mind az alsóbb osztályok gyermeklányait megerőszakolták. Aranyszájú Szt. János írta, hogy a támadók édességgel, dióval csalogatják magukhoz a mit sem sejtő kicsinyeket. Az 5 - 7. században a szülők nem merték egyedül kiengedni gyermekeiket az utcára, mert világos nappal is szexuális erőszak áldozatává válhattak (Lascaratos és mtsa, 2000). A kortársak feljegyzése szerint II. Theodosziosz (408—450) és V. Konsztantinosz (741—775) hírhedt pedofilek, csakúgy, mint az I. Jusztinianosz korában élt konstantinápolyi érsek, Kappadokiai János (Kukules, 1955). Az uralkodók szabadon garázdálkodhattak, de alattvalóik vétkét igyekeztek szigorúan büntetni, már amennyiben a cselekedetre fény derült és a tettet is sikerült azonosítani. Az ítélet koronként változott, az utcákon történt végighúzás, az orr, vagy pénisz levágása, kiherélés, pénzbüntetés, száműzetés, kirívó esetekben lefejezés várt a megrontóra. Nagy Konsztantín (324—337) hosszú börtönnel, II. Konsztansz (641—668) fejvesztéssel, VI (Bölcs) Leó (886—912) száműzetéssel, vagy tengerbe vetéssel torolta meg a gyermekeken elkövetett erőszakot. Malalasz jegyezte fel, hogy I. Jusztinianosz idején Rhodosz püspökének, Iszaiasznak és a thrákiai Dion püspökének, Alexandrosznak a péniszét vágta le, majd meztelenül végigvonszolták őket az utcákon. Mindketten életüket veszítették (Dindorf, 1831; Malalasz, 1968). Jusztinianosz később pedofiliát tiltó törvényt adott ki, visszamenőleges hatállyal, amely szerint bármely nemű gyermek megrontóját kiherélték, vagyonát (a kincstár javára) elkobozták, s ugyanez a büntetés járt az apácák megerőszakolójának is. Különleges, kizárólag a pedofília és zugprostituáció üldözésével foglalkozó hivatalt alapított, élén a quesitorral, aki nyomozhatott és ítéletet hozhatott (Prokopiosz, 1984). Érthetetlen módon a nemi erőszak szenvedőit is megbüntették, bezárással, vagy kolostorba küldéssel. Bíborbanszületett Konsztantinosz mentesítette a

tizenkét év alatti áldozatokat a büntetéstől, az elkövetőnek viszont minden esetben fejét vették. A 12 évnél idősebb megerőszakoltakra továbbra is életfogytig tartó kolostor várt (Pitsakis, 1971). Az egyház azzal csatlakozott az ártatlanok megtorlásához, hogy a 19 évesnél idősebb áldozatot kiközösítette (Kukules, 1955).

Nemcsak a leánykák, hanem, - valamivel kisebb számban, - a fiúk is ki voltak téve a szexuális erőszaknak. A sivatagi magányba vonult remeték „bölcse” mondásai között olvashatjuk: „A gyermek még a nőknél is ördögibb csapda a szerzeteseknek” (Regnault 2004). Se szeri, se száma azoknak a feljegyzéseknek, amelyekben az anakhóréták (pusztai aszkéták) és (fiú)gyermek kapcsolatairól szólnak. Prokopiosz szerint a cirkuszi kék párt hívei rendszeresen fajtalanokdtak fiatal fiúkkal. A homoszexuális arisztokraták pénzzel, más előnyökkel, erőszakkal vették rá a csinos fiúcskákat az aktusra. Gyakorta előfordult, hogy az arisztokrata rabszolga gyermekeket vásárolt, s azokkal elégítette ki homoszexuális vágyait. A Kelet—Római Birodalom 1100 éves történelme alatt vissza-visszatérő gond a fiúgyermek védtelensége, akiket a szép számú homoszexuális férfi veszélyeztetett.

Incesztus

A közeli vérrokonok szexuális kapcsolatát, esetleges gyermeknemzését jelöli a fogalom (a magyar elnevezése *vérfertőzés*, azonban ez nem fedti a jelenséget, ezért inkább az idegen szót használom). Sem a bizánci korban, sem azóta, soha sincsen pontos adat az incestusra vonatkozóan. A huszadik századi felmérések 1—2 % gyakoriságúra teszik a közvetlen (szülő és gyermeke, valamint a testvérek közötti) és háromszor-négyszer ennyire a közeli rokon családtagok (nagybácsi, unokatestvér, nagyszülő és unoka stb.) szexuális kapcsolatát. Nem lehetett ritka Bizáncban sem, ugyanis a törvények és egyházi rendelkezések vissza-visszatérnek az incestus büntetéseire. Ioannis Neszteutesz, (582 - 595 között konstantinápolyi pátriárka), írásbeli útmutatást adott papjainak a szexuális „bűncselekedetek” kiderítésére (Herman, 1953). Ennek egyik szakasza részletesen foglalkozik a (gyakorlat szerint) vérrokonoknak tekintettek nemi kapcsolatával. Az egyház nem csak apa és lánya, fiú és anyja, valamint a testvérek, unokatestvérek, nagybácsi és unokahúg stb. viszonyát tekintette incestusnak, hanem ide sorolta a (mai nézeteink szerint) nem vérrokonok, pl. keresztszülő és keresztgyermeke, após és menyé, vő és anyós, de még azt is, ha egy férfinak két nővérrel egyszerre volt nemi kapcsolata. A főpap (hatodik század végén készült) írása külön kitér az incestus viszonyok mikéntjére, hogyan ment végbe az aktus. Hosszasan

foglalkozik az „arsenokoita” technikával, amit egyesek végbélközösülésnek, mások homoszexuális kapcsolatnak vélnek (és fordítanak). Az arsenokoita cselekményt súlyosabb bűnnek tartja, mint a családtagok közötti „természetes” nemi érintkezést. A család igyekszik titkolni az ilyen eseményeket, még akkor is, ha familián belül kiderült, olykor egyik, vagy másik házastárs hallgatólagos tudtával történik. A birodalom fennállása alatt mindig fejvesztéssel büntették a kisszámú napvilágra került esetet, az egyház pedig semmisnek mondta az incesztózus házasságokat. A 6. századi történetíró Agathiasz állítja, hogy „...*az incesztus visszatérő jelenség és számos fiúnak van törvénytelen viszonya nővérével, apáknak lányukkal, és mindennél súlyosabb, hogy anyáknak fiaikkal*” (Niebuhr 1828). A legjobban ismert incesztus eset a császári házból való. Az egyház, sőt a köznép hangos tiltakozása ellenére az özvegy Herakliosz (610 - 641) nővérének tizennégy éves lányát, Martinát vette feleségül és tíz gyermeket nemzett. A közeli vérrokonság megbosszulta magát, utódaik közül többen súlyos fejlődési rendellenességgel születtek, csecsemőkorukban elpusztultak (Lascaratos és mtsai, 1995). Bizonyára nem az egyetlen alkalom, de a (ránk maradt) írásokból elvéve derül ki hasonló. .

A pusztai remetéről szóló elbeszélések között is felbukkan a jelenség. Úgy tűnik, Egyiptomban (ahol több évszázados hagyománya volt a testvérházasságnak), a 4 - 5. században nem vették szigorúan az incesztust. Szkéthisz városban élt szerelmi kapcsolatban két testvér, s viszonyukat nem titkolták környezetük előtt. Az egyik remete atya, Makariosz kiközösítette őket, egy másik szent pedig felmentette a testvérpárt, s a remetét exkommunikálta (Baán, 2001). A történet nem szól arról, hogy egyéb büntetést is kaptak volna a vétkesek. III. Leo császár (717 - 741) Eklogája a kor követelményeinek megfelelően módosította Jusztinianosz törvényeit. Egyes büntetési tételeket (pl. házasságtörés) lényegesen enyhített, azonban mindenféle incesztózus kapcsolatot karddal történt fővesztéssel sújtott (Freshfield/Geanakoplos 1926/1984). A keresztszülő és keresztyermek házasságon kívüli nemi érintkezését nem tartja halált érdemlő bűnnek, „mindössze” orruk levágásával és korbácsolással megúszták az elkövetők.

Irodalom

ANGOLD, M.: *Bizánc*, Generál Press Kiadó, Budapest. 2001. (72. oldal)

BAÁN, I. (szerkesztő): *A szent öregek könyve*, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány kiadása. Budapest. 2001.

BAR NATHAM, R., MAZOR, G.: *City center (south) and Tel Iztabba Area. Excavation of the Antiquities. The Bet She'an excavation project. Excavation and survey in Israel*, **11**, (1993), 43-70,

BOOR, DE, C., WIRTH, P. (szerkesztők): *Georgii Monachi chronicon*, Teubner, Stuttgart, 1978. (645. oldal).

BOSWELL, J.: *Christianity, social tolerance and homosexuality: Gay people in Western Europe, from the beginning of the Christian era to the fourteenth century*, Univ. Press, Chicago, 1980. (137-166. oldalak). (Aranyszájú Szt. János negyedik homiliájának teljes szövege angol nyelven, a 359-362. oldalakon).

CAVE, R.C., HERBERT, H. (szerkesztők): *A source book for Medieval Economic history*, Bruce Publ. House. New York, 1936. Új kiadása: Biblo & Tannen, New York, 1965. (266. oldal).

CSEHY, Z.: *Hárman az ágyban Görög és latin erotikus versek*, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2000.

CUPANE-C., KISLINGER, E.: *Bemerkungen zur Abtreibung in Byzanz*, Jahrbuch Österreich, Byzantinistik, **35**, (1985), 21-49.

DAUPHIN, C.: *Brothels, baths and babes. Prostitution in the Byzantine Holy Land*, Classics Ireland. **3**, (1996), 47-72.

DIETEN, VAN, I.A. (szerkesztő): *Nicetae Choniatae historia*, W. Gruyter, Berlin, 1975. (275-276. oldal).

DINDORF, I. (szerkesztő): *Ioannes Malalas chronographia*, Weber, Bonn, 1831. (436. oldal).

DOVER, K.J.: *Görög homoszexualitás*, Osiris Kiadó, Budapest. 2001.

FRESHFIELD, E.: (fordító) : *A manual of Roman Law: The „Ecloga”*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 1926. (108-112. oldal).

GEANOKOPIOS, D.: *Byzantium*, (78. és kk. oldalak): *A manual of Roman Law: The „Ecloga”* újraközlése, E. Freshfield fordításában. Chicago. 1984.

HERMAN, E.: *Il piu antico penitenziale greco*, Orientalia Christiana Periodica. **19**, (1953), 71-127.

HOLUM, G.K.: *Theodosian Empress. Woman and Imperial dominion in late antiquity*, Univ. Press, Berkeley, 1982. (266. oldal).

JÓZSA, L., RENNER, A., SALAMON A.: *A Dupuytren betegség története*, M. Traumatológia, **40**, (1997), 11-13.

- JÓZSA, L.: ...*et circenses. A bizánci tömegszórakoztatás és szórakoztató „ipar”*, Esély, 19, (2008), (No. 2) 83-92,
- KAZHDAN, A.P.: *Byzantine hagiography and sex in the fifth to twelfth centurie*. Dumbarton Oaks Papers, **44**, (1990), 100-121.
- KLIMAKOSZTÉSZ Ióánnész: *Vita Theodorae*, In: HADZISZ, D. (szerkesztő): *A bizánci irodalom kistükre*, Európa Kiadó, Budapest. 1974. (602-603, és 626. oldal).
- KUKULES, P.: *Life and civilization of the Byzantines*, Papazeses, Athen, 1955, (510-511. oldal).
- LAIYOU, P.: *Gender, society and economic life in Byzantium*, Nottingham, 1992. (203. és 237. oldal).
- LAIYOU, P.: *Consent and coercion to sex in ancient Medieval societies*, Washington, 1993, (140-142, 158, 163-167, 181-184. oldalak).
- LASCARATOS, J., POULUILAKOU-REMBELAKOU, E., REMBELAKOS, A., MARKETOS, S.: *The first case of epispadiasis: an unknown disease of the Byzantine emperor Heraclius (610-641 AD)*, Brit. J. Urol. **76**, (1995), 380-383.
- LASCARATOS, J., POULUILAKOU-REMBELAKOU, E.: *Child sexual abuse: historical cases in the Byzantine Empire (324-1453 A.D.)*, Child Abuse & Neglect. **24**, (2000), 1085-1090.
- LEONTSINI, E.: *Die Prostitution im frühen Byzanz*, Wien, 1989.
- MALALAS, Ioannis: *Chronicon*, (Fordította és kiadta: Jeffreys, E., Jeffreys, M., Scott, R.) Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne, 1986. (253. oldal).
- MANASSZÉSZ, Konsztantinosz: *Szünopszisz Khroniké*, in: Hadzisz, D. (szerkesztő): *A Bizánci irodalom kistükre*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974. (192. oldal).
- MARTIN, E.J.: *Incest/child abuse: historical perspectives*, J. Holist. Nurs. **13**, (1995), 7-18.
- MCCAIL, R.C.: *The erotic and ascetic poetry of Agathias Scholasticus*, Byzantion, **41**, (1971), 205-215.
- MIKLOSICH, F., MÜLLER, J.: *Acta et diplomata Medii Aevi*, Gregoriades, Athen. 1970. (132-133. oldal).
- MILLER, T.S.: *The birth of hospital in the Byzantine Empire*, Johns Hopkins Univ. Press. Baltimore-London, 1985. (129. oldal).
- MORAVCSIK, Gy.: *Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. (340. oldal).
- NIEBUHR, B.G. (szerkesztő): *Agathiae historiarum*, Weber, Bonn. 1828 (116. oldal).

- PITSAKIS, K. (szerkesztő): *Armenopoulos Hexabiblos*, Dodoni, Athen. 1971. (349-350. oldal).
- PROKOPIOSZ: *Titkos történet*, Helikon Kiadó, Budapest. 1984.
- REGNAULT, L.: *Így éltek a 4. századi egyiptomi szerzetesek*, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány kiadása. Budapest, 2004. (37, 43, 45, 46, oldal).
- SERGENT, B.: *Paederasty and political life in archaic Greek cities*, J. Homosex. **25**, (1993), 147-167,
- ŠEVČENKO, I.: *Bíborbanszületett Konstantin újraolvasása*, In: Shepard, J.-, Franklin, S. (szerkesztők): *A bizánci diplomácia*. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány kiadása, Budapest, 2006. (238., 256., 599. oldalak).
- SMITHER, C. P.: *A Coptic love charm*, J. Egyptian Archeology **25**, (1939), 173-174.
- SPYROS, T.: *Kirchliche und weltliche Rechtsquellen zur Homosexualität in Byzanz*. *Jahrbuch, Österreich. Byzantinistik*, **39**, (1989), 29-48.
- SUMMER, W.G.: *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1978. (861. oldal).
- TOCHERI, M.W., DUPRAS, T.L., SHELDRIK P., MOLTO, J.E.: *Roman period fetal skeletons from East Cemetery Kellis of Kellis, Egypt*, Int. J. Osteoarcheology, **15**, (2005), 326-341.
- TOURTOGLOU, M.A.: *Defloration and discovery of treasure*, Constantinidis & Michalas, Athen, 1963. (15-16. oldal).
- TROJANOS, S.P.: *He amblose sto byzantino dikaio*, (Az abortusz a bizánci jogban). *Byzantiaka* (Thessaloniki), **4**, (1984), 171-189.
- VIVOLO, F.P.M.: *Pompeji erotikus falfirkák*, Centro Stampa Editoriale, Sesto Fiorentino, 2002. (48-80. oldal).
- WYATT, G.E., BURNS-LOEB, T., SOLIS, B., VARGAS CARMONA, J.: *The prevalence and circumstances of child sexual abuse: Changes across decades*. *Child Abuse & Neglect*, **23**, (1999), 45-60.